



Csillagászatunk a reformkorban

Egy elfeledett tudós: Nagy Károly

Az 1815-ben átadott gellérthegyi csillagvizsgálóban a tudományos munka, az észlelések ebben az évben indultak meg. 1815 és 1824 között Pasquich János, majd 1831-ig Tittel Pál az igazgató. Nagy Károly* (1796–1868) ebben az időben szerzi meg Bécsben vegyészdiplomáját (1824-ben). Egyetemi éve alatt Joseph Littrow irányítása alatt a Bécsi Csillagvizsgálóban gyakornokoskodott. A megélhetéshez szükséges anyagaikat először magántanítványokkal, majd egy új szakmával, közgazdaságtani gyakorlattal biztosította. Barátja, Klauzál Imre segítségével megismerkedik a magyar udvari kancelláriai munkával, majd Károlyi Lajos gróf alkalmazza őt tanácsosként zavaros bécsi pénzügyeinek a rendezéséhez. Később az ő apósa, Kaunitz volt osztrák kancellár gazdaságát hozta „egyesbe”.

Kaunitz révén jutott el Párizsba és Londonba, ahol barátságot kötött a Párizsi Obszervatórium vezetőjével, François Aragóval majd Charles Babbage-dzsel, a Cambridge-i Egyetem matematikus professzorával, a mechanikus számítógép megtervezőjével, akinek a logaritmus táblázatát „átfordította” és kiadatta Magyarország számára is (1834-ben). A gellérthegyi csillagvizsgáló élére Tittel halála után nem találtak új vezetőt egészen 1835-ig, s az akkor kinevezett igazgatót, Mayer Lambertet inkább érdekelte a meteorológia, mint a csillagászat. Helyette Albert Ferenc gyakornok észlelt. Nagy Károly sűrűn kifogásolta az ott folyó munkákat, talán ekkor alakulhatott ki benne a meggyőződés egy új, önálló obszervatórium megépítéséről.



* Nagy Károly életének mozzanataiból csak a reformkor történeti értékelése szempontjából legfontosabb kérdéseket emeltem ki.

1832. március 9-én a Magyar Tudós Társaság levelező tagjai sorába választotta; majd 1836-ban, közel másfél évtizednyi tudományos munkássága eredményeként megválasztják a Tudós Társaság rendes tagjának is.

Ekkoriban újabb megtiszteltetés éri, 1832-ben és 1833-ban amerikai tanulmányútra küldik. Támogatói között van a francia miniszterelnök is. Az American Philosophical Society-vel (APS) kapcsolatot alakít ki, mint a Magyar Tudós Társaság tagja, így megkezdődhetett a nemzetközi kiadványcsere. Az amerikaiakat Nagy Károly műszerek ismertetésével is ellátta, majd az APS a bécsi Plössl-féle csillagászati műszerekből is rendelt. Gyorsan beérett az új kapcsolat, 1833. április 19-én tiszteletbeli tagnak választják az APS-be. A későbbiekben holdtérképet, ásványgyűjteményt, tudományos értekezések anyagait küldi Amerikába.

Hazatérése után a Matematikai Osztály vezetőjévé választották meg, ekkor fordította át a már ismert Babbage-féle táblázatot. 1837-ben Bécsben ugyanezen célból alakult egy társaság Batthyány Kázmér, Helmezy Mihály, Károlyi Lajos, Klauzál Imre és mások irányításával. Feladatként tűzték ki, hogy a szegényebb

JULIUS 1842.

Hónap napok.	ÉGI JELENETEK.	
	én.	
3	2 30	♃ ♄ ☉
3	3 23	☉ l. n. távola.
7	13 51	♂ ♄ ☉ ARBen.
7	17 44	☉ sűtétedés, Budán teljes.
7	20 27	● UH.
7	20 58	♃ ♄ ☉ ARBen.
8	12 1	♃ aló ♄ ☉
9	20 —	☉ föld' közelében.
10	1 45	♃ ♄ ☉
10	7 25	♃ ♄ ☉ ARBen.
11	0 28	♃ ♄ ♄ ARBen.
14	11 22	☉ EN.
17	39 37	♃ l. n. éjszaki szélességg.
20	10 13	♃ ♄ ☉ ARBen.
20	23 4	♃ ♄ ☉ ARBen.
21	23 2	☉ sűtétedés, Budán nem látható.
22	0 43	☉ HT.
25	10 —	☉ föld' távola.
27	4 3	♃ ♄ ☉ ARBen.
29	4 35	♃ l. n. nyugoti kihajlása 19° 33'
30	10 54	☉ ☉ UN.
30	3 58	☉ UN.

Egy oldal a Nagy Károly által szerkesztett M. Tudós Társasági Névkönyvből



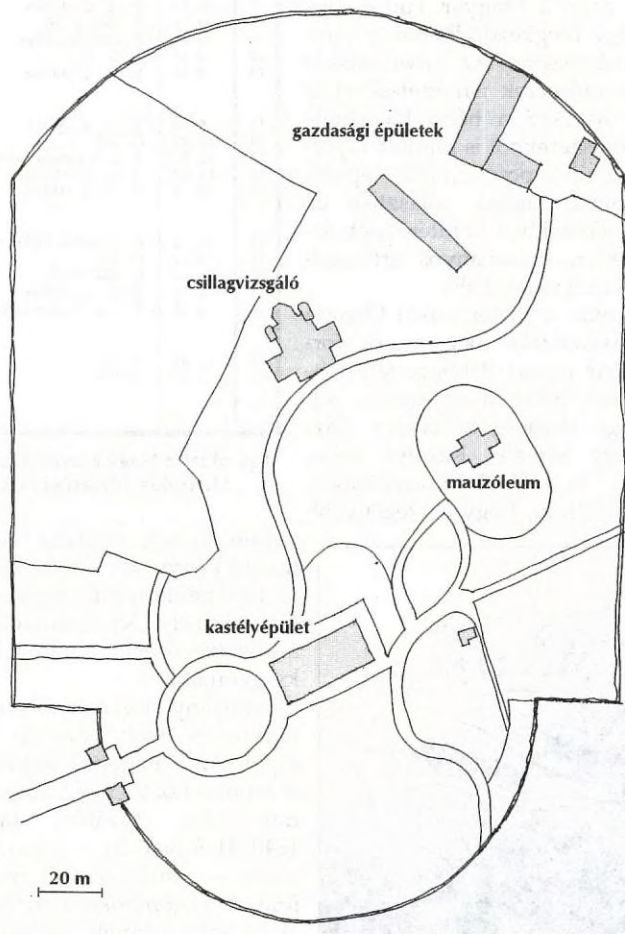
A Nagy Károly-féle „égi teke” felirata: „Készíté Dien Károly. A csillagok helyei 1840 nek felelnek meg. Paris 1840.”

tanuló ifjúság számára alapismereteket nyújtó könyveket adnak ki. E sorozatból az 1500 példányban megjelent első könyv Nagy Károly „Kis számító”-ja volt, majd a következő évben annak folytatása, „A kis geometra”.

Batthyány Kázmérral valószínűleg a harmincas évek közepén kötött barátságot. Az ő nagybirtokainak pénzügyei is rendbe hozta, majd hozzáálltak a közművelődés további támogatásához. 1840–41 folyamán — jórészt a gróf költségén — csillagászsunk magyar feliratú föld- és éggömböket készíttetett a közoktatási intézmények számára. Nincsenek pontos adataink arra vonatkozólag, hogy hány ilyen gömb készült el, de a köszönőlevelek alapján feltételezik, hogy

kb. 200–200 darab. Az összes költség több mint tízezer ezüst forintra rúgott. Ingyen ajándékozták az iskolák számára; Nagy Károly az Athenaeum egyik 1841. évi számában leírja, hogy ő nem javasolta a bevált csillagképek szép rajzaival való díszítést, inkább a több mint másfélezer csillag pontos feltüntetése volt célja. Charles Diennel készítette el Párizsban, és a melléklet megírására Vallas Antalt kérte fel, aki „Az égi és földtekék használata” címmel jelentette meg kézikönyvét.

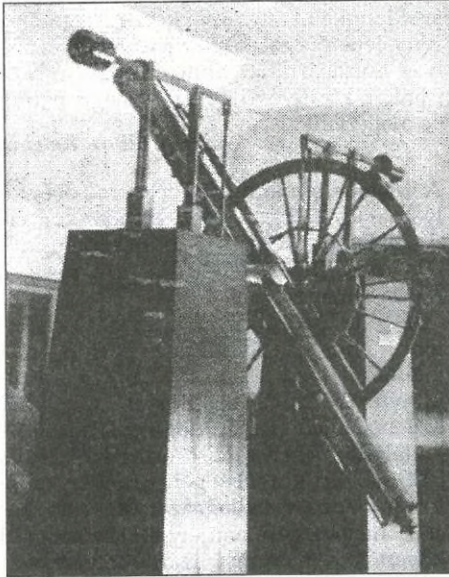
Az 1830-as és 1840-es években folyamatosan jelentek meg cikkei az üstökösökről (Pons, Encke), az 1842. évi napfogyatkozásról, meteorokról, csillagászati műszerekről az Athenaeumban, a Társalkodóban, a Tudományos Gyűjteményben, a Figyelmezőben. A Pesti Hírlapban is több Nagy Károly-féle cikk jelent meg (javarészt politikai témájúak).



A bicskei épületek egy 1884-es felmérés szerint

1845 újabb határárkó Nagy Károly életében. A megalakított Védegyület tagjai elhagyták Bécset, és hazautaztak birtokaikra, hogy eleget tudjanak tenni a vállalt köte-

lezettségeiknek. (A Végegyletet azzal a céllal hozták létre, hogy a belépő tagok — javarészt nemesek — csak hazai termékeket vásároljanak.) Batthyány Kázmér, a Végegylet elnöke is Pestre költözik. A gróf uradalmi igazgatója, Nagy Károly 1847-ben a bicskei birtokból egy legelőrészt (11,5 holdat) 460 ezüst forintért megvásárolt magának a Galagonyásnak nevezett dombból**. Olyan obszervatóriumot álmódott meg ide, amely egyszerre szolgálná a tudományt és az oktatást. Szemináriumot akart alapítani, amelyben matematikusokat, természettudósokat, csillagászokat képeztetett volna.



A bicskei csillagvizsgáló meridiántávcsöve a svábhegyi csillagvizsgáló múzeumában, az 1930-as években

még meg is hurcolták egy rosszhiszemű ember feljelentése alapján: az osztrákok egy amerikai zászlóra utaló, kék alapon fehér csillagos lobogó miatt Pestre hurcolták az Új Épületbe, majd néhány hét után visszatérhetett Bicskére. Hazájában azonban nem kívánt tovább maradni, így élete hátralevő részét Bécsben, de főként Párizsban töltötte. 1854-ben obszervatóriumát minden felszereléssel együtt nemzetének ajánlódta.

MÁRTON JÓZSEF

** A bicskei birtokból Batthyány Kázmér Vörösmarty Mihálynak is telekrészt ajánlott fel, amit később évjáradékra változtattak át. Vörösmarty ettől kezdve gyakori vendég volt itt.

*** A szakirodalomban több kérdés ellentmondásosan szerepel. Így pl. nem tisztázott, hogy Nagy könyvtára ezer vagy tízezer kötetes volt-e. Több helyen tévesen írják: Batthyány nem átutalt, hanem csak felajánlott százezer forintot az intézmény alapításához. Zádor Vera kutatásai során még nem lelte meg a bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy az épületeket valóban Pollack Mihály tervezte.